

УДК 373.2.015.311:82-93-044.352
DOI: 10.15587/2519-4984.2024.304675

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

В. Б. Деленко, О. В. Лушинська, І. І. Гнатишак

The article is devoted to the topical aspect of the general problem of upbringing children of preschool age. It is emphasized that tolerance is directly related to the moral development of an individual. The educational potential of Ukrainian children's literature for preschool children is analyzed. The humanistic, competence-based, personally oriented, pedagogical, psychological approach to the education of tolerance in preschoolers is substantiated. The importance of general pedagogical principles, methods and means of educational influence on the personality of preschool children is taken into account, in particular in the education of tolerance.

A characteristic of Ukrainian classics' creativity is given in the context of enhancing the tolerance of preschool children. Education of tolerance among preschoolers by means of poetic and prose texts is revealed. An analysis of prose and verse texts for children by Ukrainian poets and writers of the second half of the 20th - beginning of the 21st century is presented. The educational potential of fairy tales, short stories, and poetry is analyzed. The necessity of using the thematic wealth of Ukrainian children's literature for the education of a tolerant person is substantiated.

The article proposes to trace the education of tolerance from folklore works to author's literature. Attention is focused on some methodical aspects of conveying the artistic word to the child. The need to involve parents in the process of raising tolerance is emphasized. On the basis of the conducted research, it was proved that children's literature is one of the effective means of forming tolerance in preschool children.

It was found that the presence of specific themes, including tolerance, plots, and images in children's books is important, however, usually the plot-image system is not a priority criterion that determines the age category of readers. More important is the criterion of appropriate selection of means of revealing the plot, building an image as a model for the child's identity, and their accessibility for children to understand. The internal contradiction of children's literature is that it has a rather rigidly defined target (age) audience, so the process of creating a work for children is difficult, and this, apparently, formed the basis of the differentiation of the meanings of children's literature and literature for children

Keywords: preschoolers, children's literature, education, tolerance, spirituality, moral values, preschool age

How to cite:

Delenko, V., Lushchynska, O., Hnatyshak, I. (2024). Literature for children as a source of tolerance education for preschoolers. ScienceRise: Pedagogical Education, 2 (59), 63–67. doi: <http://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.304675>

© The Author(s) 2024

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license

1. Вступ

Проблема виховання підрастаючого покоління сьогодні відноситься до розряду глобальних. Всеохоплююча криза, позначилась і на сучасній освіті, у змісті якої спостерігається світоглядний хаос, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм, що негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї особистості дитини.

Процес виховання дитини – це залучення її до цінностей культури задля її розвитку. У зв'язку із цим постає завдання творчого переосмислення засобів виховного впливу на дитину, починаючи з раннього віку, бо, за справедливим висловом Януша Корчака, "реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей".

Сучасні науковці наголошують на важливості виховання толерантності з дошкільного віку, оскільки це є головною умовою становлення гуманного

суспільства та важливим елементом у системі демократичних цінностей.

Організація життєдіяльності дітей за всіма освітніми напрямками Базового компонента дошкільної освіти в Україні (2021) супроводжується художнім словом. Майбутній вихователь повинен ефективно використовувати літературні твори для формування особистості сучасної дитини. Тому література для дітей є важливим джерелом виховання толерантності у дошкільників.

2. Літературний огляд

Питання толерантності у сучасній педагогічній науці досліджується у різних напрямках. Більшість досліджень здебільшого охоплюють шкільний чи юнацький вік і лише опосередковано стосуються дошкільної освіти, яку вважають визначальною у формуванні особистості.

Стосовно розвитку толерантності старших дошкільників Н. Бондаренко [1] зауважує, що більш прийнятним буде визначення, згідно з яким «ідентифікація розглядається як акт інтерперсонального ототожнення, в якому переживання інших подані як власні».

Виховання основ моральності і толерантності у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку представлено у наукових працях В. Деленко [2], А. Гончаренко [3] та ін. Деякі аспекти виховання моральної особистості дошкільника, його духовності, гуманності відображено у публікаціях Н. Гавриш [4].

Нині в Україні існує незначна кількість літературознавчих досліджень художніх текстів, написаних для дітей. Наукові розвідки стосуються переважно історії літератури, значно менше – теорії чи поетики дитячої літератури. На думку Н. Богданець-Білокаленко [5], розвиток української дитячої літератури значною мірою детермінований «змiнами в політичному житті». Заслужовує на увагу книгахрестоматія Н. Богданець-Білокаленко «У барвістому віночку» (2012), в якій зібрано фольклорні та авторські твори для дітей дошкільного віку, які слугують дієвим педагогічним засобом для формування та розвитку в них морально-етичних цінностей, зокрема толерантного ставлення до інших людей, розуміння відмінностей та адекватного прийняття їх [6]. О. Вовк [7] наголошує, що література для дітей має вагомий вплив на особистість, її емоційно-почуттєву сферу, емпатійність.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю подолання наявних суперечностей між необхідністю використання дитячої літератури формування ключових компетентностей у дітей відповідно до Стандарту дошкільної освіти (2021) та відсутністю належного науково-методичного супроводу цього процесу.

Тому виникла потреба у дослідженні історичного досвіду дошкільного виховання в Україні з урахуванням сучасних суспільних викликів; визначення інноваційних методів, прийомів і форм його організації; виявлення педагогічного потенціалу дитячої літератури для підвищення його ефективності.

3. Мета та завдання дослідження

Мета статті – розкрити вплив літератури для дітей на виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Проаналізувати і дослідити педагогічний потенціал літератури для дітей.
2. Охарактеризувати зміст і специфіку поетичних та прозових творів дитячої літератури на предмет її використання у ЗДО для виховання толерантності дошкільників.
3. Вивчити стан окресленої проблеми у сучасній практиці закладів дошкільної освіти та окреслити перспективи впровадження результатів дослідження.

4. Матеріали і методи

У процесі наукового дослідження були застосовані такі методи: вивчення філософських, психолого-педагогічних, навчально-методичних джерел,

архівних документів, дисертаційних робіт, інтернет-ресурсів, а також аналіз, синтез, порівняння, узагальнення й систематизація матеріалів – для виявлення стану досліджуваної проблеми у історико-педагогічній науці; характеристики категоріального апарату; виявлення прогресивних ідей щодо використання віршованих і прозових творів дитячої літератури.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Основною тенденцією дошкільного періоду дитинства є становлення особистісних якостей людини, формування основи її самосвідомості, її емоційної сфери, толерантності, духовності. У старшому дошкільному віці дитина живе почуттями. Це чутливий до яскравості, виразності предметів та явищ період, і завдання дорослого полягає в розвитку чуттєвої сфери дитини, виявленні взаємозв'язків мислення і почуттів. Як зазначає Н. Бондаренко, дитина дошкільного віку частіше ідентифікує себе з об'єктом, який викликає яскраві емоційні реакції [1].

Дошкільний вік – це тільки початок формування взаємовідносин дитини з іншими людьми. У цей час ще можливо відкрити дитині світ душі іншої людини, не як суперника чи конкурента, а як особистості зі своїм світоглядом, почуттями, ідеалами, проблемами та труднощами. Дорослим, які оточують дитину в повсякденному житті, треба допомагати їй розпізнавати життєві реалії та будувати свою поведінку за нормами добра, милосердя, толерантності. Закладені змалку морально-етичні категорії лейтмотивом проходять через усе життя особистості. Оскільки любов, благодіяння, милосердя – це сфера прояву людського духу, то й дітей привчають до того, що ці чесноти мають виявлятися в їхньому житті щоденно і не повинні залежати від власних симпатій чи антипатій до інших. Дорослий має лише добирати засоби впливу на дітей, щоб пробуджувати вищі духовні почуття [2].

Одним із найбільш ефективних засобів виховання толерантності дошкільника вважаємо мистецтво слова, оскільки саме в ньому представлені ідеальні моделі високоморальної поведінки особистості та краси людського духу. У найкращих літературних зразках толерантність людини розкривається в художніх образах, які викликають глибокі моральні та естетичні переживання, цим самим закладаючи фундамент духовності. Дитина, ототожнюючи себе, з яскравими героями або подіями художнього твору, усвідомлюючи його текст і зміст, здатна на емоційні переживання, співчуття. Все це сприяє вихованню толерантності дошкільників. Завдяки читанню художньої літератури, діти ознайомлюються з багатьма сторонами життя людей, з моральними нормами поведінки, особливостями людських стосунків, з минулим рідного краю, хвилюючими сторінками історії, традиціями народу. Діти поглиблюють свої уявлення про природу, тварин, навколишній світ; навчаються відчувати красу і силу слова, прилучаються до культурних здобутків інших народів [3].

Добираючи художні твори для читання дітям, слід пам'ятати передусім про їх художню цінність. З раннього віку, відповідно до програми «Українське дошкільля» та інших чинних програм з виховання і

навчання дітей дошкільного віку, широко використовують вихователі дитячі віршики-пісеньки. Як-от, найвідоміші з народного фольклору для дітей: «Два півники, два півники», «Ходить гарбуз по городу», «Я лисичка, я сестричка», «Танцювала риба з раком», «Дощ іде, аж із стріхи капає», «Танцювала баба з дідом», «Поросятко груші трусить» [4] та інші. Далі дитини знайомлять з казками (про тварин, господарсько-побутовими, чарівними). У неї формується думка, що добрі вчинки, зокрема готовність прийти на допомогу, дбайливе, доброзичливе ставлення до живої природи, тобто – Добро в усіх його проявах завжди породжує добро і перемагає зло.

Іван Франко вважав, що доцільно знайомити дітей з людськими взаєминами через казкові форми, бо "гола правда життя" може бути занадто болючою для них. Казка ж передасть дитині мудрий народний погляд на життєві конфлікти, оптимістичну віру в перемогу добра і правди. Сприймаючи казкових героїв, сміючись над ними або співчуваючи їм, дитина винесе звідси уявлення про людські чесноти, гідність і справедливість. Так, Заєць (казка "Заєць і Їжак") зазнає покарання за те, що боляче образив Їжака, посміявшись над його кривими ногами. Усвідомлюючи ідейну суть цієї казки, дитина починає розуміти просту духовну істину, відкриту їй автором: "Ніколи не підіймай на сміх бідного чоловіка, хоч би се був простий, репаний Їжак". Казка "Лисичка і Журавель" подає багатий матеріал для проведення морально-етичної бесіди за своїм змістом. У ній викривається нещирість улесливої Лисиці, яка привітно зустрічає кума, та, пригощаючи його, дбає тільки про те, щоб він менше з'їв. Моральне кредо "стався до інших так, як би ти хотів, щоб вони ставились до тебе", стає доступним дітям після читання цієї казки. У багатьох казках І. Франка сильний, хитрий і підступний звір зустрічається із слабким і чесним. Проте підступність завжди викривається, а хижак несе заслужену кару [8].

Родинні читання, або читання в умовах закладу дошкільної освіти, дають дитині змогу подумки брати участь у житті персонажів, ставати на бік добрих і мужніх, жаліти скривджених. Важливо, щоб діти не просто "проковтнули" прочитане, а й пропустили його крізь себе. А для цього потрібно допомогти їм краще усвідомити поведінку героїв, переглянути й прокоментувати малюнки, загострити увагу на моральних якостях дієвих осіб [9].

З цією метою використовують казки й оповідання Михайла Коцюбинського: "Про двох цапків", "Дві кізочки", "Десять робітників", "Івасик та Тарасик", "Чого ж вони зраділи?" У коротких казочках "Про двох цапків" та "Дві кізочки" автором чітко зображено такі негативні риси, як упертість, гордість та непоступливість, які порівнюються з позитивними – поступливістю й винахідливістю. У творах для дітей М. Коцюбинським дається непряма оцінка тих чи інших вчинків людей, народне розуміння таких моральних категорій, як добро і зло, упертість і поступливість, чесність і брехливість, працелюбність і ледарство [8].

Народні казки, як своєрідний засіб формування особистості дитини, привертала увагу Лесі Українки. Власні казки поетеса теж насичувала розкриттям

важливих для неї моральних цінностей, які бажала передати дітям. Казки Лесі Українки для дітей відзначаються досконалістю композиції, динамічністю сюжету, майстерністю, багатством мови. Так, у казці "Біда навчить", цілком оригінальній за своїм сюжетом, але з усіма ознаками народних казок про тварин, викриваючи через образи птахів різні вади, властиві людям, Леся Українка навчає дітей цінувати мудрість і досвід, жити в злагоді з іншими, і, що найголовніше – вірити в себе.

Наталя Забіла просто, дохідливо, з великою зацікавленістю розповідала дітям про речі дуже важливі, вселюдські цінності та пріоритети, що залишаються незмінними у всі часи. Так, у циклі віршованих оповідань "Ясочина книжка" Наталя Забіла показує формування важливих рис характеру дитини, яка живо сприймає великий та дивовижно різноманітний світ, дуже уважно прислуховуючись і придивляючись до нього.

Художні твори Василя Сухомлинського для дітей дошкільного віку, позбавлені прямого дидактизму. Вони спонукають розум і почуття дитини до аналізу вчинків літературних героїв, до відповідних висновків, викликають бажання наслідувати їх або, навпаки, чинити по-іншому. Ця особливість творів для дітей В. О. Сухомлинського – відсутність готових рецептів, спонукає дітей до всього дійти самим. Окремі з них навіть завершуються риторичними запитаннями, або ж таке запитання винесене в заголовок ("А серце тобі нічого не підказало?", "Чи винен м'яч?"). Левову частку художніх творів для дітей В. О. Сухомлинського займають твори морально-етичного спрямування [9].

Для виховання толерантності у дошкільників пропонуємо також такі твори українських дитячих письменників: (подаємо у хронологічній послідовності): Леонід Глібов («Чиж та голуб», «Коник-стрибунець»), Олена Пчілка («Мудра кицька», «Маленька українка», «Кухлик», «Малий музика Моцарт»), Степан Васильченко («Золота діжа», «Неслухняний глечик»), Олександр Олесь («Все навколо зеленіє», «А вже красне сонечко припекло», «Ялинка», «Снігурі», «Кицю, кицю»), Марійка Підгірянка («Моя донечка», «Зайчик в терніні», «Коліскова»), Юрій Шкрямеляк («Мала українка», «Я дитина українська», «Слово української дитини», «Моя мати», «З Новим роком!»), Роман Завадович («Українська мова», «Великдень», «У мамин день», «Батенькові привітання»), Катерина Перелісна («Веснянка», «Гарне слово», «В автобусі», «Брехлива киця», «Для потішечки», «Писанка», «Христос Воскрес!»), «Молитва»), Наталя Забіла («Веревляки», «Стояла собі хатка», «Олівець-малювець», «Метелик», «Лісова криничка», цикл віршів «Пори року», Лісові загадки, казки за народними мотивами), Оксана Іваненко («Чорноморський», «Бурулька», «Кисличка»), письменники-природолюби Майк Йогансен («Краби», «Кіт Чудило», «Як мурахи наїлися цукру», «Як окунь сам упіймався») та Олександр Копиленко («Весна прийшла», «Кріт-неборака», «Ідальня для 167 птахів», «Дивовижна дружба»), поет-гуморист Грицько Бойко («Сашко», «Верда», «Чому Тимко подряпаний», «Годинник», «Веремій», «Консультант» «Кришталева зимонька»), Платон Воронько («Облітав журавель», «Друзяки», «Кіт не

знав», «Кошеня», «Кучерявий баранець», «Як багато знаю я»), Дмитро Павличко («Птиця», «Заєць», «Баран», «Осінь», «Весна», «Обруч», «Нічний гість», «Мрія»), Михайло Стельмах («Заєць спати захотів», «Забудько», «Як журавель збирав шавель», «Черепашка»), Тамара Коломієць («Веснянка», «Променята», «Ручай», «Дні тижня»), Ліна Костенко («Білочка восени», «Вербові сережки», «Соловейко застудився», «Бузиновий цар»), сучасні – Анатолій Качан, Василь Василяшко, Сергій Пантюк, Анатолій Черниш, Ігор Січовик, Іван Андрусак, Зірка Мензатюк, Оксана Кротюк, Марійка Морозенко, Леся Пронь та ін. [5]

Сучасний науковець-практик Н. Гавриш наголошує на урізноманітненні способів ознайомлення дітей з художнім словом поза межами занять. Маючи на увазі не окремі зміни у методиці проведення занять, а у докорінному оновленні, осучасненні як репертуару літературних творів для дошкільнят, так і способів проведення відповідної роботи. Гарні приклади використання літературного тексту як мистецтва слова в інтегрованому просторі дошкільного закладу подає Наталя Гавриш у статті «Художня література в освітньому процесі: сучасні технології» [4]. Зокрема вона пропонує розглянути на певних творах алгоритм організації роботи з текстом, який представляє дітям певну соціальну ситуацію; представити дітям літературний твір як проблемно-пізнавальне поле чи інтелектуальне завдання; використати літературний текст як стимул до дитячої творчості. До того ж пропонує алгоритм опрацювання оповідання, загадки, вірша тощо. Наголошує науковець і на використанні жартівливих текстів, що сприяє створенню доброзичливої, невимушеної атмосфери, підтримці доброї настрою дітей, заохоченню до активної розмови. «Так, якщо виникла суперечка між дітьми через бійку, вихователь може гучно, підкреслюючи малозначність «збитків», іронічним тоном промовити коротенький вірш Грицька Бойка: «У слона болить нога. Слон сьогодні шкутильга: Гостював комар у нього, Наступив йому на ногу». І щоби вже остаточно позбутися образи й непорозуміння між дітьми, вихователь може залучити їх в ігрову вправу на зіставлення: «Зустрілися слон і комар, і стали один одного хвалити: ти такий..., а ти зовсім... (діти допомагають, показуючи розміри жєстами). Педагог може також запропонувати вихованцям зобразити мімікою, жєстами, ходюю, як комар віддав слонові ногу. Доцільно використовувати цей текст також і на занятті із закріплення понять про величини» [4].

Перспективним вважаємо емпіричне дослідження впливу прочитаних чи прослуханих книг на прояви толерантної поведінки дошкільників у повсякденному житті; аналіз апробації розробленої методики виховання толерантності юних засобами літератури для дітей.

6. Висновки

1. Встановлено, що на виховання особистості дошкільників значний виховний вплив має українська дитяча література, яка насичена цінними для розвитку дитини психологічними моделями поведінки, аксіологічним спрямуванням, життєвим досвідом і традиціями українців: образ, який виникає у свідомості дитини за змістом прослуханого прозового чи віршованого тексту сприяє розвитку абстрактного мислення, розвиває у дитини етико-естетичні почуття; дитячі літературні тексти є незамінним джерелом виховання любові до оточуючих, Батьківщини; ефективний педагогічний засіб розвитку мовлення, мислення, що охоплює різні сфери духовного життя дитини.

2. Виявлено, при досягненні мети щодо виховання толерантності слугує також правильний вибір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей дошкільного періоду.

3. Охарактеризовано зміст і специфіку поетичних та прозових творів літератури для дітей на предмет її використання у ЗДО для виховання толерантності дошкільників.

Конфлікт інтересів

Ми декларуємо, що не маємо конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних

Рукопис не має пов'язаних даних

Використання засобів штучного інтелекту

Ми підтверджуємо, що не використовували технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

Література

1. Бондаренко, Н. (2010). Особливості формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини. *Дошкільна освіта*, 1 (27), 75–82.
2. Деленко, В. Б. (2017). Характеристика та умови формування толерантності у педагогічному середовищі. *Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 68–71.
3. Гончаренко, А. М. (2003). Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників. [Дис. ... канд. пед. наук; Інститут проблем виховання АПН України].
4. Гавриш, Н. (2011). Художня література в освітньому процесі: сучасні технології. *Дошкільне виховання*, 2, 4–9.
5. Богданець-Білокаленко, Н. (2023). Дитяча література як важливий складник у вихованні толерантності дітей дошкільного віку. *Acta Pedagogica Volyniensis*, 1, 10–17. <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.2>
6. Богданець-Білокаленко, Н. І. (2012). У барвистому віночку. *Хрестоматія. Навч. посібник для роботи з дітьми у дошкільн. навч. закладах*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 728.
7. Вовк, О. (2009). Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство*, 20, 242–249.

8. Деленко, В. (2018). Українська дитяча література як джерело виховання толерантності в дітей дошкільного віку. Педагогічні науки: реалії та перспективи, 61 (5), 77–80.
9. Побірченко, Н. С. (2004). Василь Сухомлинський: формування дитячої особистості засобами художньої літератури. Педагогіка і психологія, 1 (42), 5–12.
10. Budnyk, O., Rembierz, M., Arbeláez-Encarnación, T. F., Rojas-Bahamón, M. J., Arbeláez-Campillo, D. F., Chinchoy, A., Matveieva, N. (2022). Formation of tolerance in the inclusive environment of an educational institution. Revista Amazonia Investiga, 11 (56), 305–319. <https://doi.org/10.34069/ai/2022.56.08.29>

Received date 26.03.2024

Accepted date 09.05.2024

Published date 31.05.2024

Деленко Валентина Богданівна*, кандидат педагогічних наук, кафедра початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000

Гнатишак Ілона Іванівна, кафедра початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000

Луцинська Олена Володимирівна, доктор філософії, кафедра початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000

**Corresponding author: Valentyna Delenko, e-mail: valentyna.delenko@lnu.edu.ua*